

1: अधोलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा अनुच्छेदाधारितान् प्रश्नान् उत्तरत—

(निम्नलिखित गद्यांश को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर लिखिए)

स्वामी शिवानन्द सरस्वती प्रसिद्ध वैद्यः आसीत्। सः बहु निर्मल हृदयः अपि आसीत्। यः कोऽपि तस्य आश्रमं प्रति आगच्छति स्म, सः तस्मै पुस्तकानि, फलानि, धन, मधुर भक्ष्यं च दत्त्वा एव प्रेषयति स्म। एकदाः एकः श्रेष्ठी तत्रागच्छत्। वैद्यः तस्मै अपि पुस्तकानि पञ्च रूप्यकानि च दत्तवान्। तदा कश्चित् सज्जनः पृष्टवान् स्वामिन्! सः तु श्रेष्ठी, तस्य धनस्य आवश्यकताः नास्ति। भवान् किमर्थं धनं दत्तवान् इति। स्वामी अवदत् – वत्स! जनाः सर्वे वृक्षत् फलानि स्वीकृत्य खादन्ति। कदापि वृक्षः तान् न पृच्छति यत् भवान् दरिद्रः उत धनिक इति। अतः अस्माकं हृदय अपि तादृशः भावः भवेत् भेदभावं परित्यज्य परोपकारः कर्तव्यः कुटुम्बकम् इति भावः। भाषण मात्रेण व्यवहार न प्रचलिष्यति। वस्तुतः जनसेवा एव जनार्दन सेवा।

(क) एक पदेन उत्तरं लिखित (एक पद में उत्तर दीजिए)—

$\frac{1}{2} \times 4 = 2$

- (i) बहु निर्मल हृदयः कः आसीत् ?
- (ii) जनाः कस्मात् फलानि स्वीकृत्य खादन्ति ?
- (iii) किं परित्यज्य अस्माभिः परोपकारः कर्तव्यः ?
- (iv) केषां सेवा एव जनार्दन सेवा ?

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत् (संस्कृत में पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए)—

1X2=2

- (i) वैद्यः श्रेष्ठिने किं दत्तवान् ?
- (ii) भाषण मात्रेण कस्य भावस्य प्रचारः न भवितुं शक्नोति ?

(ग) निर्देशानुसार प्रश्नान् उत्तरत् (निर्देश के अनुसार प्रश्नों के उत्तर दीजिए)—

1X4=4

- (i) 'पञ्च' इति कस्य पदस्य विशेषणम् ?
- (ii) 'दरिद्र इति पदस्य किं विलोम पदं तस्मिन्नेव वाक्ये प्रयुक्तम् ?
- (iii) 'तस्य धनस्य आवश्यकता नास्ति' इत्यत्र तस्य इति सर्वनाम पदं कस्मै प्रयुक्तम् ?
- (iv) 'दत्त्वा' इति पदे प्रकृति प्रत्ययः लिखत।

(घ) अनुच्छेदस्य कृते समुचित शीर्षक लिखत।

2

खण्ड – 'ख' (संस्कृतेन रचनात्मकं कार्यम्)

2. रमेशः स्वमात्रा सह हरिद्वारनगरम् हरिदर्शनाय आगच्छत्। परावृत्य सः स्वमित्रं मोहनं यात्रायाः संस्मरण स्वरूपं पत्रं लिखति। तं लिखितं पत्रं मञ्जूषायां प्रदत्तः शब्दैः पूरयत।

(रमेश अपनी माताजी के साथ हरिद्वार नगर हरिदर्शन को गया। लौटकर वह अपने मित्र मोहन को यात्रा संस्मरण के रूप में पत्र लिखता है। इस लिखे गये पत्र को मञ्जूषा में दिए गए शब्दों से पूरा कर पुनः उत्तरपुस्तिका में लिखिए।)

$\frac{1}{2} \times 10 = 5$

मञ्जूषा:— देयम्, रमेशः, ग्रीष्मावकाशे, भवान्, अभिवन्दे, भविष्यति, अगच्छत्, नैनीताल नगरात्, अभिन्नहृदयः मित्रम्

(i).....

17-12-2014

प्रिय (ii)..... मोहनः

सादरं सस्नेहं (iii).....

अत्र कुशलं तत्र कुशली(iv)..... । अहं(v)..... हरिद्वार नगरम् अटतुम्

अगच्छम्। जननी अपि मया सह तत्र शोभां दर्शनाय (vi).....तत्र हरिसोपाने सायंकाले मन्दिरेषु घण्टानादं भवति। दर्शकाः एकत्रीभूय आनन्दम् अनुभवं कुर्वन्ति। अहं आशासे यत् आगामीवर्षे त्वमपि मया सह गमिष्यति।

तत्र(vii)..... स्वास्थ्यं शोभनम् आनन्दः लाभश्च(viii).....। त्वया भ्रमणविषये त्वरितम् उत्तरं

(ix).....।

भवदीयः

.....

3. मंजूषयां प्रदत्त शब्दसूची साहाय्येन अधोदत्तां लघुकथां पूरयित्वा उत्तरपुस्तिकायां पुनः लिखित। $\frac{1}{2} \times 10 = 5$
(मंजूषा में दिए गए शब्दों से की सहायता से निम्नलिखित लघुकथा को भरकर उत्तरपुस्तिका में पुनः लिखिए।)

मंजूषा:— तुच्छं जीवमन्यसे, तव का सजा, कः जीव मम प्राणान् हरति, गज्, दूरीभव, तुच्छं मत्वा कथं मर्दयसि, अदंशयत् शुण्डाग्रम्, पिपीलिका, मर्दयिष्यामि।

एकदा एका (i).....गच्छति स्म। मार्गे एकः (ii).....तां दृष्ट्वा अकथयत्— रे पिपीलिका! मम मार्गात् (iii).....नहि तु अहं त्वां (iv).....पिपीलिका गजं दृष्ट्वा कथयति— भो गज! मां(v).....? गजः कथयति (vi)..... बलवन्तः एवम् एव कुर्वन्ति। एकदा सैव पिपीलिका गजस्य (vii)..... प्राविशत् तम्(viii)..... च। अतीव पीडितः गजः कथयति न जाने(ix)..... पिपीलिका अवदत्—अहं सैव पिपीलिकायां(x).....। संसारं कोऽपि न तुच्छः न च उच्चः।

4. अधोलिखितेषु एकं विषयम् अधिकृत्य पञ्च वाक्यमितं एकम् अनुच्छेदं संस्कृतेन लिखत। $1 \times 5 = 5$
(किसी एक विषय पर पाँच वाक्यों का संस्कृत में अनुच्छेद लिखिए।)
(i) परोपकारः (ii) विद्या (iii) भारतदेशः (iv) हिमालयः

खण्ड — 'ग' (अनुप्रयुक्त व्याकरणम्)

5. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कित पदेषु सन्धि/सन्धि विच्छेदं कुरुत। $1 \times 6 = 6$
(निम्नलिखित वाक्यों में रेखाङ्कित पदों में सन्धि/सन्धि विच्छेद करिए।)
(i) सा त्वया यथा+उचितं व्यवहरिष्यति।
(ii) अपूवः खल्वस्यायासः।
(iii) एक शरीर संक्षिप्ता पृथिवी रक्षितव्य+इति।
(iv) अत्र+एव स्थित्वा श्रोष्यामि।
(v) राजाज्ञा पालनीयैवेति।
(vi) विद्या+अध्ययने एव रता कियन्तं कालम्।
6. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कित पदानां विग्रहा लेखनीयाः। $1 \times 6 = 6$
(निम्नलिखित वाक्यों में रेखाङ्कित पदों का विग्रह किजिए।)
(i) अश्वपृष्ठात् अवातरत्।
(ii) अशोभ्यः शोभितः केन लक्ष्मणो धैर्यसागरः।
(iii) यानि अनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि।
(iv) त्यागाय सम्भृतार्थानां सत्यायमितभाषिणां।
(v) एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन साधुना।
(vi) मदालसा सर्वविद्यानिष्णाता जाताः
7. निम्नलिखितेषु वाक्येषु कोष्ठान्तर्गत प्रकृति प्रत्ययं च योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत। $1 \times 8 = 8$
(नीचे लिखे हुये वाक्यों में कोष्ठक के अन्तर्गत प्रकृति के साथ निर्दिष्ट प्रत्यय जोड़ कर खाली स्थान भरिए।)
(i) एकः उपायः मया.....(चिन्त्+क्त) (ii) भर्ता सदैव भार्या (भू+तव्यत्).....।
(iii) अत्रैव (स्था+कत्वा).....श्रीष्यामि। (iv) लोचनविषयातीतं (भू+कत्वा).....तिष्ठन्ति।
(v) अहं न कस्यापि संकेतैः(नृत+तुमुन).....पश्यामि। (vi) भारते अनेकानि(दृश+अनीयर).....स्थानानि सन्ति।
(vii)(विद्या+मतुप).....सर्वत्र सम्मान्यते। (viii) मनुष्यः(समाज+ठक्).....प्राणी अस्ति।
8. अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृक्रियापदयोः अन्वितिः क्रियताम्। $1 \times 5 = 5$
(अधोलिखित वाक्यों में कर्ता और क्रिया की अन्विति कीजिए।)
(i)हृदये प्रहरति। (स्वजनः/स्वजनौ/स्वजनाः)
(ii) जरामरणनाशार्थम्.....तपोवनं प्रविष्टः अस्मि। (सः)/त्वम्/अहम्)
(iii) शिवप्रसादेन.....जीविष्यति। (ते/ताः/सः)
(iv) बली बलं.....। (वित्तः/वेत्ति/विदन्ति)
(v) भोजः चिरं प्रजाः.....। (पालितवती/पालितवत्/पालितवान्)

अथवा

अधोलिखितेषु वाक्येषु विशेषणविशेष्ययोः अन्वितिः क्रियताम्।
(अधोलिखित वाक्यों में विशेषण और विशेष्य की अन्विति कीजिए।)

- (i) स्वधनं हरन्त्या.....शरं मुञ्चानि। (मातुः/मातरि/मातरं)
(ii)पतिः यदि प्रभूतं.....अर्जयित्वा गृहमानयति। (धननानि/धनम्/धनस्य)
(iii)श्रीकर्माणि आरभमाणं.....निषेवते। (पुरुषः/पुरुषेण/पुरुषम्)
(iv)सिन्धुल संज्ञः.....चिरं प्रजाः पर्यपालयत्। (राजानम्/राजा/राज्ञः)
(v)क्रमप्राप्ते राज्ये.....नृपे भूवि शोच्यासने। (हतं/हते/हता)

9. अधोलिखितेषु वाक्येषु कोष्ठान्तर्गत शब्देषु उपपदविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं क्रियताम्। **1X5=5**
(नीचे लिखे वाक्यों में कोष्ठक में दिए गये शब्दों के साथ उपपदविभक्ति का प्रयोग करके खाली स्थान भरिए।)

- (i)प्रमदितव्यम्। (सत्य)
(ii)यस्याः.....समः भर्ता। (शक्र)
(iii)कस्मिन्.....स्पृहा तस्याः येन अकार्यं करिष्यति। (फल)
(iv)वसुमती.....अपि समं न गता। (एक)
(v).....चञ्चले सति धर्मस्य अकालः नास्ति। (जीवित)

खण्ड – 'घ' (पठिताशं अवबोधनम् भाग-1)

10. अधोलिखित गद्यांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत। (नीचे लिखे गद्यांश को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर दीजिए।)

ततः क्रमाद राजनि दिवंगते संप्राप्त राज्य संपतिर्मुञ्जो मुख्यामात्यं बुद्धिसागरनामानं व्यापारमुद्रया दूरीकृत्य तत्पदेऽन्यं नियोजयामास। अथ कदाचन सभायां ज्योतिः शास्त्र पारंगतः कश्चन ब्राह्मणः सभागम्य राजानम् आह – देवः! लोकाः मां सर्वज्ञं कथयन्ति तत्किमपि पृच्छ।

(क) एक पदेन उत्तरं लिखत (एक पद में उत्तर दीजिए)–

$\frac{1}{2} \times 2 = 1$

- (i) मुख्यामात्यस्य नाम किमासीत्?
(ii) मुञ्जः मुख्यामात्यं कया दूरीकृत्य तत्पदेऽन्यं नियोजयामास?

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए)–

1X2=2

- (i) राजनि दिवंगते मुञ्जः किम् अकरोत्?
(ii) लोकाः कं सर्वज्ञं कथयन्ति?

(ग) निर्देशानुसारं प्रश्नान् उत्तरत? (निर्देश के अनुसार प्रश्नों के उत्तर दीजिए)

1X2=2

- (i) 'विप्रः' इत्यस्य कः पर्यायः अत्र प्रयुक्तः ?
(ii) 'उक्तवान्' अत्र कः प्रत्ययः प्रयुक्तः?

11. अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत। (नीचे लिखे नाट्यांश को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर दीजिए।)

ऋतध्वजः – लक्ष्म्याः रक्षार्थं पत्न्याः सहयोगः अनिवार्यः।

मदालसा – कुण्डले! लक्ष्मीपूजायां न में प्रवृत्तिः। यदि लक्ष्मी पूज्या प्रिया च अतिथिवर्यस्व, तदा इदानीमेव में नमस्कारः।

ऋतध्वजः – स्वाभिमानिनी प्रिये! समक्षं ते कथं कापि सपत्नी स्थातुं शक्नोति ? लक्ष्मीतु तव दासी भविष्यति। नैव सपत्नी। मद्गार्हस्थ्यं तु त्वदधीनं भविष्यति। आत्मानं भाविसन्ततिं च ज्ञानविज्ञानानुसन्धान्या हस्ते समर्पयितुमीहे। आगम्यताम् गुरुभ्यः पितृभ्यां च समाचारे श्रावयावः।

(क) एक पदेन उत्तरं लिखत (एक पद में उत्तर दीजिए)–

$\frac{1}{2} \times 2 = 1$

- (i) मदालसायाः कस्यां न प्रवृत्तिः?
(ii) कस्य गार्हस्थ्यं मदालसाधीनं भविष्यति?

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए)–

1X2=2

- (i) पत्न्याः सहयोगः किमर्थमः अनिवार्यः?
(iii) ऋतध्वजः किं कर्तुं मदालसाम् 'आगम्यताम्' इति आकारयति ?

(ग) निर्देशानुसारं प्रश्नान् उत्तरत (निर्देश के अनुसार प्रश्नों के उत्तर दीजिए)–

1X2=2

- (i) 'स्थातुम्' अत्र प्रकृति प्रत्यय निर्देशं कुरुत ?
(iv) 'इच्छामि' इत्यर्थे प्रयुक्तं पदं किमस्ति ?

12. अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत । (नीचे लिखे पद्यांश को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर दीजिए ।)

अल्पज्ञ एव पुरुषः प्रलपज्यजस्रं
पाण्डित्यसम्भूतमतिस्तु मितप्रभाषी
कांस्यं यथा हि कुरुतेऽतितरां निनादं
तद्वत् सुवर्णमिह नैव करोति नादम् ।

(क) एक पदेन उत्तरं लिखत (एक शब्द में उत्तर दीजिए)–

$\frac{1}{2} \times 2 = 1$

(i) किदृशः पुरुषः अजस्रं प्रलपति ?

(ii) नादं किं न करोति ?

(ख) पूर्ण वाक्येन उत्तरत् (पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए)–

$1 \times 2 = 2$

(i) मितभाषी कः भवति ?

(ii) कास्यं किं वैशिष्ट्यम् कथितम् ?

(ग) निर्देशानुसार प्रश्नान् उत्तरत (निर्देश के अनुसार प्रश्नों के उत्तर दीजिए)–

$1 \times 2 = 2$

(i) 'निरन्तरम्' इत्यर्थे अत्र प्रयुक्तं पदं किम् ?

(ii) 'प्रलयत्यजस्रम्' अत्र सन्धिच्छेदं कुरुत ?

13. निर्देशानुसार प्रश्नान् उत्तरत (निर्देश के अनुसार प्रश्नों के उत्तर दीजिए)–

$2 + 2 = 4$

(क) नवनृपतिविमर्शो नास्ति शङ्का प्रजानाम् ।

(i) इमां पंक्तिं कः कं प्रति अकथयत् ? (ii) 'प्रजानां कस्मिन् शङ्का नास्ति ?

(ख) शाटीव सा जयति काचन हल्दीघाटी ।

(i) एषः शलोकाशः कस्मात् खण्डकाव्यात् संकलिता ? (ii) 'मूर्तिमती हल्दीघाटी कथम् आटीकते ?

14. अधोदत्त श्लोक द्वयस्य प्रदत्त अन्वये उचित पदैः पूरयित्वा लिखत ।

$\frac{1}{2} \times 4 = 2$

(नीचे दिए दोनों श्लोकों के अन्वय को उचित पदों से पूर्ण करके लिखिए ।)

(क) तदेवमभिनिष्क्रान्तं न मां शोचिचुमर्हसि ।

भूत्वापि हि चिरं श्लेषः कालेन न भविष्यति ।

अन्वयः तदं (i)अभिनिष्क्रान्तं मां (ii)न अर्हसि । हि कालेन (iii) श्लेषः

भूत्वा

(iv)न भविष्यति ।

(ख) प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ।

सहस्रत्रगुणमुत्स्रट्टुमादत्ते हि रसं रविः ।

अन्वयः सः (i)भूत्यर्थं एव ताभ्यः (ii)अग्रहीत् । हि रविः (iii)उत्स्रष्टुं

(iv)आदत्ते ।

$\frac{1}{2} \times 4 = 2$

15. अधोलिखितं श्लोकस्य प्रदत्त भावार्थं मंजूषतः उचितपदैः पूरयित्वा लिखत ।

$\frac{1}{2} \times 8 = 4$

(नीचे दिए गए श्लोक का भावार्थ मंजूषा की सहायता से उचित पदों से पूर्ण करके लिखिए ।)

पुष्पं फलं तदनु गन्धवहः समीरः

खद्योत-पंक्तिरमला च पिकालि-गीतिः ।

अद्यापि यत्र सरल-प्रकृति-प्रणीतं

पञ्चोपचारमिव पूजनमस्ति मातुः ॥

अधुनापि यस्यां (i)सरलरूपेण (ii) । तथा विरचितं कुसुमं फलं सुवासिते (iii)
दैदीप्यमानो

(iv)वनप्रियाणांगानं चेति (v) पञ्चस्वागतसम्भारमिव (vi) । तत्र एभिः

भारतमातुः । (vii)वर्तमाना (viii) पूजयति ।

16. अधोलिखितानां 'अ' स्तम्भस्य वाक्यांशानां 'ब' स्तम्भस्य वाक्यांशैः सह उचितमेलनं कुरुत। 1X4=4
(निम्नलिखित 'अ' स्तम्भ में प्रदत्त वाक्यांशों का 'ब' स्तम्भ में प्रदत्त वाक्यांशों के साथ उचित मिलान कीजिए।)

स्तम्भ 'अ'

- (क) यदि न सहसे राज्ञो मोहं
(ख) आगमैः सद्गुणैः
(ग) दीपस्यसमीपमागत्य
(घ) विधात्रा अज्ञतायाः

स्तम्भ 'ब'

- (i) आरम्भसद्गुणोदयः।
(ii) धनुः स्पृश मा दयाम्।
(iii) छादनं विनिर्मितं।
(iv) संन्यासिना उक्तम्।

17. अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखांकित पदानां प्रसंगानुसारम् उचितार्थं कोष्ठकात् चित्वा लिखत। 1X4=4

(नीचे लिखे वाक्यों में रेखांकित शब्दों के प्रसंगानुसार उचितार्थ कोष्ठक में से चुन कर लिखिए।)

- (क) वनगमननिवृत्तिः पार्थिवस्यैवतावत्। (जनस्यैव, नृपस्यैव, दैत्यस्यैव)
(ख) भव्यमूर्तिं सन्यासी दृष्टः। (दिव्याकृति, शोभनाकृति, सिद्धमूर्तिः।)
(ग) सर्वोऽप्येवं मदः परिभूयते। (कोमलः दारुणः, दयालुः।)
(घ) आह्लादितं कुलं सर्वं यथा चन्द्रेण शर्वरी (रात्रि, दिवसं, मध्याह्ने)

खण्ड – 'घ' (संस्कृत साहित्य परिचय भाग – 11)

18. अधोलिखितानां कविनां देशकाल कृतिनां यथानिर्देशं नामानि लिखत।
(निम्नलिखित कवियों के देश, समय और रचनाओं के नाम निर्देशानुसार लिखिए।)

- (क) कवयः 1X3=3

- (i) भासः
(ii) कालिदासः देशः
(iii) वेदकुमारी घई

- (ख) कवयः 1X3=3

- (i) अश्वघोषः
(ii) पण्डित क्षमारावः कालः
(iii) भर्तृहरि

- (ग) कवयः 1X4=4

- (i) कालिदासः
(ii) वल्लालसेनः काऽपि एका रचना
(iii) भासः
(iv) ईशदत्त शास्त्री

अथवा

- (क) निम्न प्रदत्त वाक्येषु कोष्ठाकेभ्यः चित्वा उचित शब्दैः रिक्त स्थान पूर्तिं क्रियताम्। 1X5=5

(निम्नलिखित वाक्यों में कोष्ठकों से चुनकर उचित शब्दों से रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए।)

- (i)महाभारतस्य रचयिता वर्तते। (व्यासः, वाल्मीकीः, भासः)
(ii) अवस्थानुकृति.....भवति। (नान्दी, नाट्यम्, प्रस्तावना)
(iii)पद्यकाव्य भेदः भवति। (महाकाव्यं, रूपकं, कथा)
(iv) एकविद्यो विटश्चान्यो हास्यकूच्च। (नायकः, विदूषकः, नायिका)
(v) काव्येषु नाटकं रम्यं तत्र रम्भा.....। (वासवदत्ता, राजतरंगिणी, शकुन्तला)

- (ख) संस्कृत महाकाव्यस्य पञ्चविशेषताः लिखत। 1X5=5

(संस्कृत महाकाव्य की पाँच विशेषतायें लिखिए।)